

студентська громада; також існував таємний український гурток. Під час подій 1917-1922 рр. місто стало центром українського національного руху на Далекому Сході: політичних (Секретаріат Далекосхідної української крайової ради, Владивостоцька окружна Рада) і культурних (“Просвіта”, “Українська хата”, “Український клуб”).

На початок 1995 р. на території Росії в 40 республіках, краях і областях діяли 73 українських громадських об'єднання. 32 з них (у 26 регіонах) були зареєстровані у встановленому законодавством порядку. Законодавчою основою діяльності українських організацій в Російській Федерації є низка законів, зокрема, закон “Про національно-культурну автономію”, який, проголосив право громадських об'єднань одержувати кошти в рамках федеральних і регіональних програм на підтримку культурної інфраструктури, що обслуговує потреби етнічних груп. Наприкінці 1990-х рр. у Росії нараховувалось понад 90 українських об'єднань.

Михайло Журба (Київ)

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ (20-30-ті рр. ХХ ст.)

Прагнучи залучити до соціалістичного експерименту в Україні населення національних меншин, представлене переважно у вигляді селянських етногруп, більшовицька влада сприяла розвитку в його середовищі розлогого спектра громадських об'єднань. Поряд з органічними для селянського соціуму формами сільськогосподарської кооперації компартійний режим культивував “радянську громадськість” у вигляді так званих класових спілок - комнезамів (КНС), комітетів взаємодопомоги (КВД), профспілки сільгосплісробітників (Робітземлісу) та різновидів кампанійських добровільних товариств на кшталт Червоного Хреста, МОДРу, організації “Геть неписьменність”.

Суттєвим аспектом діяльності селянських громадських об'єднань нацменшин була їх участь в культурно-просвітницьких програмах більшовицького режиму, серед яких дійсно актуальною і складною проблемою виділялася ліквідація неписьменності. 12 червня 1921 року опублікована постанова Раднаркому УСРР “Про боротьбу з неписьменністю” [1]. Все населення республіки, що не вміло читати й писати, було зобов'язане вчитися українською, російською або іншою мовою за бажанням учня. Здійснення лікнепу доручалося Головополітосвіті (Головному політико-освітньому комітету республіки при Народному комісаріаті освіти). При ньому засновувалася Всеукраїнська надзвичайна комісія з ліквідації неписьменності. Держава не змогла повністю фінансувати як цю, так і інші освітні програми. Розпочався голод, який доповнив післявоєнну розруху, і значний відсоток фінансування кампанії лікнепу було перекладено на плечі низових органів громадськості. На громадських засадах під патронатом держави створюється товариство “Геть неписьменність”. Його діяльність серед селянства національних меншин охоплювала ряд напрямів. Товариство здійснювало збір коштів, надавало допомогу органам народної освіти в питаннях організації лікпунктів, забезпеченні їх навчальною літературою. Досвід підказав, що з метою попередження рецидиву неписьменності, ті, хто навчався грамоті, повинні були залучатися в систему клубної роботи, насамперед у гуртки малописьменних. Силами товариства для них полегшувався вибір підручників, влаштовувалися колективні читання, короткотермінові курси, здійснювалася робота з підготовки викладачів для шкіл лікнепу національних меншин [2]. Члени товариства проводили агітацію з метою залучення неписьменних до лікпунктів, здійснювали висвітлення перебігу ліквідації

неписьменності серед нацменшин, встановлювали першочерговість для користування слухачами лікнепу їдальнями, організували для них екскурсії тощо [3].

Проблема неписьменності безпосередньо пов'язувалася з соціальним статусом окремих груп сільського населення: найбільше неписьменних припадало на бідноту, наймитів, сільськогосподарських робітників, які переважно об'єднувалися класовими селянськими спілками. Тому названі організації в ряді випадків змушені були проймаєть турботою про культурно-просвітницькі потреби нацменшин практично з перших років свого існування.

ВУЦВК 22 серпня 1923 року в зверненні до всіх губвиконкомів і профорганізацій зазначив, що профспілки та комнезами повинні виділити представників у комісії з ліквідації неписьменності [4]. У Велико-Янисольському й Люксембурзькому національних районах пунктами лікнепу, створеними за участю громадських організацій на початку 20-х років була охоплена більшість неписьменного населення. Інтенсивно проходило навчання грамоти бідноти Карл-Лібкнехтоського району, де працювали 11 шкіл лікнепу [5]. У німецьких колоніях Фрідріх-Енгельсівського району Робітземлісом створені пункти лікнепу, в яких навчались не лише члени профспілки, але й місцеві селяни і неорганізоване батрацтво. Всього на 1 січня 1925 року профспілкою створено 2905 лікпунктів, які охоплювали 40 тис. чоловік [6]. Подекуди комітети взаємодопомоги брали на себе витрати по забезпеченню функціонування шкіл ліквідації неписьменності, як це було, наприклад, у с. Новий-Сарабуз Благоївського болгарського району [7].

Боротьба за лікнеп серед селянства нацменшин, до якої широко залучалася сільська громадськість, була справою актуальною, але розпочалася вона, як і більшість інших кампаній, без необхідної матеріальної бази і здійснювалася значною мірою за рахунок громадських організацій та ентузіазму ліквідаторів. Цю обставину засвідчило звернення ВУЦВК до відповідних органів у серпні 1923 року, в якому відзначалося, що держава не може взяти на себе всіх витрат по ліквідації неписьменності [8]. Громадські структури, зразка товариства "Геть неписьменність", теж не справлялися з поставленими завданнями. Нарком освіти А. Луначарський на II сесії ЦВК СРСР у доповіді про народну просвіту зазначав: "Товариство сприяння ліквідації неписьменності "Геть неписьменність" виносить прекрасні резолюції, але конкретно дає мізерні результати". Цей закид наркома був небезпідставний, бо причина, як підкреслив сам Луначарський, полягала в недостатньому фінансуванні. У 1923 р. замість одного мільйона семисот тисяч, на які розраховувало товариство, отримано лише сто тисяч, тобто 1/17 від запланованої суми. В такому ж відсотку урізані і місцеві кошториси. Майже поза увагою лишилися національні меншини [9].

Окрім незадовільних стартових умов, у справі ліквідації неписьменності, як і в кожному офіційному заході не обійшлося без політичних гасел, нереальних обіцянок, змагань, відвертих та прихованих містифікацій. ЦКНС, яка працювала в тісному контакті з Надзвичайною комісією з ліквідації неписьменності, прийняла постанову про завершення кампанії лікнепу до осені 1925 року. Для цього впродовж року потрібно було навчити грамоті 300 тис. незаможників, не рахуючи членів їх сімей [10].

Між тим загальний рівень письменності на 1926 рік у євреїв становив 70%, німців і греків - 62,4%, росіян - 55,5%, поляків - 48,04%. Питома вага письменних на національній мові була дещо іншою. У поляків вона дорівнювала 62%, у росіян - 95,4%, німців - 94,2%, євреїв - 60,6%, греків - 2,7% [11].

Упродовж наступного часу темпи ліквідації неписьменності продовжували залишатися далекими від оптимальних. Так, у 1929 році у польському Мархлевському національному районі, згідно з офіційними даними, кількість селян, що не вміли читати й писати, становила понад 30% [12]. Про серйозність становища з освітою сільгоспробітників німецької національності свідчило рішення зборів Ландауської організації

Робітземлісу від 26 червня 1929 року про те, що лише той, хто навчається грамоти, може бути членом профспілки [13]. У постанові ЦК ВКП(б) від 4 березня 1929 року органам Наркомосу було вказано на необхідність забезпечити ширше охоплення лікнепом сільгоспспіробітників, реалізуючи ці завдання за допомогою товариства “Геть неписьменність”, кооперації, профспілки СГЛР [14].

Новим поштовхом для лікнепу була постанова ВУЦВК і РНК УСРР прийнята влітку 1929 року у зв'язку з реконструкцією народного господарства і піднесенням процесу ліквідації неписьменності на вищій щабель. Це була конструктивна й дуже рішуча постанова. Вона зобов'язала все населення республіки віком від 14 і до 35 років ліквідувати неписьменність протягом 1-3 років залежно від соціального стану. Усі громадяни віком від 16 і до 50 років, що мали відповідну освіту, мобілізувалися для безкоштовної роботи в справі ліквідації неписьменності по лінії товариства “Геть неписьменність”. Ті, хто з різних причин не міг цього робити, а також особи, що не мали виборчих прав, зобов'язані були вносити відповідну суму грошей [15].

Восени 1933 року постанова 1929 року скасована з причини, як зазначалося, ліквідації неписьменності в УСРР [16]. Аналіз перебігу кампанії лікнепу за участю селянських громадських об'єднань упродовж терміну між названими постановами, примушує сумніватися в правдивості цієї констатації. Всупереч переможним реляціям із “фронту боротьби з неписьменністю”, навіть офіційні звіти свідчили про незадовільний стан лікнепу серед нацменшин. У 1930 році товариство “Геть неписьменність” виконало план лише на 28,7%, ліквідувавши неписьменність серед 756 тис. осіб, профспілка сільгоспспіробітників - на 36%, сільськогосподарська кооперація - на 65% [17]. Німецькі райони (Люксембурзький, Карл-Лібкнехтовський та Спартаківський) виконали завдання по ліквідації неписьменності в середньому на 25%, болгарський Ольшанський район - на 60%, єврейський Златопільський - на 63% [18]. На 5 грудня 1930 року було охоплено навчанням лише 49,8% неписьменних і 58,4% малописьменних [19]. Лише третина селянства нацменшин, охопленого мережею шкіл лікнепу, навчалася грамоті рідною мовою [20]. У республіці, в цілому, залишалася ще багато неписьменних. Радянська влада змушена була визнати це новою постановою Раднаркому УСРР, прийнятою взимку 1934 року. В ній відверто говорилося, що заяви НКО про ліквідацію неписьменності протягом 1932 року, були неправильні. Далеко не все гаразд щодо цього було й серед національних груп, тому що постанова націлювала відповідних працівників на те, щоб цілком забезпечити навчання національних меншин рідною мовою в 1933-1934 навчальному році [21].

Окрім участі у створенні пунктів лікнепу й організації навчання грамоти своїх членів, сільські громадські організації допомагали налагоджувати роботу загальноосвітніх шкіл, надаючи їм матеріальну допомогу. Початковий всеобуч у республіці здійснювався більш як 20 мовами. Початком цього процесу вважається постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 30 червня 1924 року, яка націлювала на здійснення загальної освіти протягом 6 років, починаючи з 1924/25 навчального року [22]. У “Схемі освіти серед нацменшин УСРР”, складеній у 1926 році, відзначалося, що вона співпадає з усією системою народної освіти, що прийнята в Україні, включаючи початкову й середню школи [23].

Проголосивши широкомасштабну просвітницьку програму, держава не могла її повністю фінансувати і значну частку видатків на освіту перекладала на низові органи громадськості. У селах поширювались будівельна, ремонтна повинності, натуральне самообкладання, яке часто носило примусовий характер й було прихованою платнею за навчання. Самооподаткування по національних районах було доведено до 50% щодо до єдиного сільгоспподатку. Так, у Молочанському районі сума оподаткування склала 198 тис.крб., в Коларівському - 87 тис., в Ботієвському - 50 тис. Більша частина коштів витрачалася на будівництво нових шкіл та їх утримання [24].

Частково витрати на утримання шкіл брали селянські громади національних меншин республіки. У 1925 році в межах Орловської сільради Молочанського району діяли початкова й семирічна школи з викладанням німецькою мовою, які охоплювали навчанням усіх дітей колоністів. Вони утримувалися за рахунок самообкладання населення Орловської колонії менонітів [25]. У 20-ті рки комнезами Цареводарівського болгарського району на Одещині брали участь у ремонті шкіл, забезпеченні їх паливом, навчальними посібниками, опікувались охопленням школою дітей незаможників [26]. Сільські громадські організації Мархлевського району в 1927 році шляхом самообкладання зібрали понад 43 тис.крб., на які були відремонтовані 7 старих шкіл і добудовані 17 нових [27].

Враховуючи столітній досвід існування німецьких шкіл в Україні за рахунок місцевих засобів колоністів, менонітська Спілка голландських вихідців у 1924 році уклала з Катеринославським губвідділом народної освіти угоду, за якою вона брала на себе повне матеріальне забезпечення німецьких шкіл у губернії. Для цього Спілка мала отримати на кожну початкову школу 25 десятин, а на кожну середню - 50 десятин землі, звільненої від оподаткування. Проте угода не була схвалена компартійною верхівкою, що прагнула до тотального контролю над школою і освітою нацменшин [28].

Поширеною формою допомоги стало виділення земельних ділянок, урожай з яких йшов на потреби шкільної освіти, проведення суботників, недільників тощо. Так, рішенням загальних зборів членів КНС німецького селища Нейдорф Мелітопольської округи була виділена ділянка землі для забезпечення роботи школи [29]. Добровільні товариства забезпечували харчуванням дітей незаможних родин. У 1932 році Хортицький комітет Червоного Хреста видав для учнів німецької і української семирічки 49 769 сніданків, з яких 30 696 - безкоштовно [30]. З ініціативи Сталінського окружного комітету Червоного Хреста в Великоянисольському районі з 1 березня 1930 року було відкрито їдальні для дітей бідноти, які щодня видавали 300 гарячих обідів. Кошти для утримання їдальень виділялися місцевими організаціями Червоного Хреста та товариства "Друзі дітей" [31].

Мережа шкіл національних меншостей почала швидко зростати і на 1 жовтня 1926 року уже було: 432 єврейські школи, 621 німецька школа, 337 польських шкіл, 74 болгарських школи, 17 чеських, 5 вірменських, 1 шведська. Національними школами було охоплено дітей: німецькими - 63%, болгарськими - 60%, польськими - 31%, чеськими - 50%, єврейськими - 26% [32]. Хоча забезпечити всі національні групи в місцевостях з багатонаціональним складом населення необхідною кількістю національних навчальних закладів було неможливо, на початок 30-х років завдяки зусиллям державних установ і значною мірою громадських об'єднань у російських школах навчалось 81,2% загальної кількості учнів російської національності, німецької - 89,3%, болгарської - 84,9%, польської - 42,4%, грецької - 26,5%, єврейської відповідно - 53% [33].

Таким чином, у справі всеобучу показники були кращі, ніж у справі ліквідації неписьменності. Хоча й тут залишалося чимало проблем матеріально-фінансового характеру, які змушені були вирішувати разом з державними установами громадські представництва нацменшин. Реальне забезпечення шкільною площею на селі становило лише 9,1% санітарного мінімуму з розрахунку 25 м³ на одного учня [34]. Якість навчання залишалася на недостатньому рівні. Після прийняття постанови ЦВК і РНК СРСР від 14 серпня 1930 року, було взято курс на повну уніфікацію радянської школи. На Україну поширювалася російська система освіти [35].

З кінця 20-х років діяльність сільської громадськості нацменшин по здійсненню загальноосвітніх завдань усе більше підпорядковується цілям суцільної колективізації та виконанню господарсько-політичних кампаній, що проводилися в її руслі. В резо-

люції на доповідь комфракції Сталіндорфського райвиконкому про стан всеобучу в районі, прийнятій 1 квітня 1931 року, підкреслювалося, що робота шкіл, в основному, “пов’язана з боротьбою за виконання усіх завдань по суцільній колективізації і на цій базі ліквідації куркульства як класу”. Вона знаходила свій вираз в “активній участі шкіл у хлібозаготівлях, перевиборах сільрад, реалізації позики”. Водночас відзначалася недостатня політехнізація, незадовільне втягнення селянсько-батрацької маси в поширення загальноосвітніх знань на селі, фактична бездіяльність сільських та районних комітетів сприяння всеобучу [36]. Спроба перекласти тягар всеобучу на плечі громадськості не дала очікуваного ефекту. В тяжкому стані знаходилася шкільна справа на початку 30-х років у грецькому Мангушському районі на Маріупольщині. Політехнізація грецьких шкіл, яка мала до певної міри забезпечуватися за рахунок профспілкових та інших громадських організацій, набула формального характеру. Дослідні, пришкільні ділянки не оброблялися через відсутність реманенту, шкільні майстерні не використовувалися через брак навчального обладнання. Школи не забезпечувалися паливом, а діти бідноти і наймитів - одягом, взуттям, гарячими сніданками. Та партійне керівництво району було, як свідчить постанова Мангушського райпарткому від 13 грудня 1931 року, заклопотане, насамперед, вихованням дітей у класовому, пролетарському дусі і ліквідації на його основі “чужої пролетаріату ідеології, яка проникає в стіни школи” [37]. І все же для шкільної освіти дітей національних меншин було зроблено, з опорою на потенціал громадських об’єднань, чимало. В 1930 році відсоток росту шкіл національних груп порівняно з 1921 роком становив 233%. До середини 30-х років практично всі діти національних меншин були охоплені школою.

Проте здійснювалися культурно-освітні заходи в середовищі громадськості нацменшин під знаком ідеологізації та жорсткого класового підходу. Остаточне ствердження тоталітарного режиму в СРСР, репресії проти “шкідництва різних націй”, жахливий голодомор 1933 р., в ході якого припинили існування більшість громадських організацій, значно перекреслили здобутки “національно-культурного ренесансу” 20-х рр.

Джерела та література

1. Зібрання постанов уряду УРСР. – 1921. - № 9. – С.254.
2. Информационный бюллетень общества “Долой неграмотность”. – 1924. - № 3. – С.4.
3. Там само. – 1924. - № 2. – С.7.
4. ЗУ РНК УСРР. – 1923. - № 23. – С.1012.
5. Донецький облдержархів. – Ф. – Р.-1932. – Оп.1. – Спр.2. – Арк.10 зв.; Ф. – Р.-51. – Оп.1. – Спр.20. – Арк. 2 зв.; ЦДАВО України. – Ф.257. – Оп.1. – Спр.1086. – Арк.71; Миколаївський облдержархів. – Ф. – Р.-687. – Оп.1. – Спр.205.- Арк.9.
6. ЦДАВО України. – Ф.2841. – Оп.1. – Спр.522. – Арк.21 зв., 34 зв; Спр.376. – Арк.96.
7. Съветско село. – 1930. – 19 ноември.
8. Зібрання постанов уряді УРСР. – 1923. - № 32. – С.469.
9. Луначарский А.В. Доклад о просвещении // Информационный бюллетень общества “Долой неграмотность”. – 1924. - № 9-10. –С.2-3.
10. IV з’їзд незаможних селян України. – Харків, 1924. – С.65.
11. ЦДАВО України.- Ф.413. – Оп.1. – Спр.372. – Арк.80.
12. Там само. – Ф.257. – Оп.1. – Спр.1035. – Арк.114.
13. Миколаївський облдержархів. – Ф. – Р.-687. – Оп.1. – Спр.62. – Ар.13.
14. Коллективизация сельского хозяйства. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. – 1927-1935. - М., 1957. - С.134.
15. Зібрання постанов уряду УСРР. – 1929. - № 18. – С.151.
16. Там само. – 1933. - № 23. – С.296.
17. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4177. – Арк. 70, 71.

18. Там само. – Арк.71.
19. Там само. – Спр.4178. – Арк.1.
20. Там само. – Спр.4177. – Арк.100.
21. Зібрання постанов уряду УСРР. – 1934. - № 7. – С.68.
22. Там само. – 1930. - № 20. – С.201.
23. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.8634. – Арк.90-91.
24. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.454. – Арк.55.
25. Там само. – Спр.1841. – Арк.26.
26. Дихан М.Д. Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924-1929 рр. - К., 1967. – С.114.
27. Сієрп. – 1928. – 25 листопада.
28. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2019. – Арк.36.
29. Запорізький облдержархів. – Ф. – Р.-3354. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.19.
30. Червоний Хрест. – 1932. - № 21-22. – С.3.
31. Там само. – 1930. - № 5. – С.13.
32. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 8-11 января 1927. Стенограф. отчет, постановления, резолюции, материалы. - Харьков, 1927. – С.57.
33. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ століття). - К., 1995. – С.105.
34. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.4177. – Арк.80.
35. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. – К., 1991. – С.238.
36. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.5158. – Арк.93.
37. Там само. – Спр.5012. – Арк.186, 187.

Андрій Поспелов (Одеса)

ЛОКАЛЬНІ КОНФЛІКТИ 1970-Х-ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ: ПРОБЛЕМИ ПОШУКУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИЧНІЙ НАУЦІ.

Локальні конфлікти, в тому числі і 1970 – початку 1990-х рр., є доволі поширеною тематикою наукових досліджень. Не обійшли їх у своїх працях і українські вчені, які займаються цією проблематикою з другої половини 1960-х рр.

У радянській історичній літературі локальні конфлікти вивчалися досить формально. Розглядався насамперед політичний аспект подій у контексті боротьби національно-визвольних рухів і прогресивних режимів з імперіалістичною реакцією, сіонізмом та неоколоніалізмом. Хід самих конфліктів описувався з ідеологічних позицій, а військових дій радянські вчені майже не торкалися.

Зрозуміло, що виважену оцінку локальних конфліктів 1970 —початку 1990-х рр. радянська історіографія дати не могла. Тому 1990-ті рр. в українській історичній науці характеризуються пошуками нових підходів до вивчення локальних конфліктів як з політичного, так і з військово-технічного боків. Нижче наведені характерні праці сучасних українських авторів, присвячені проблемам локальних конфліктів зазначеного періоду.

Розпад Югославської федерації та громадянські війни, які відразу почалися на теренах колишньої СФРЮ, спонукали українських вчених займатися югославським конфліктом, тому що його аналіз міг допомогти уникнути повторення подібних явищ у майбутньому, в тому числі й на території СНД. Крім того, в урегулюванні югославської кризи активну участь брала й українська дипломатія. Всі ці аспекти і простежуються в статті Д. Юрошевича й В. Назарова та в дисертації А. В. Шилової [1].

Стійкою тенденцією в українській історичній науці є намагання авторів звертатися до конфліктів 1990-х рр., в тому числі й тих, що мають місце в сучасний період. Наприклад, стаття І. Поліхи торкається індо-пакистанського конфлікту в Кашмірі, а деякі інші конфлікти в Азії аналізуються в праці С. Шергіна та І. Горобця [2].